

Сучасний урок літератури і проблеми художньої рецепції свідомості/пам'яті в методиці середньої школи

Василь Шуляр,
кандидат педагогічних наук
Миколаїв

Автором статті запропоновано можливий варіант моделі сучасного уроку вивчення, аналізу та інтерпретування художнього твору, який сприятиме розвитку історичної свідомості/пам'яті у структурі духовності сучасної дитини-читача.

Ключові слова: історична пам'ять; урок вивчення, аналізу та інтерпретування художнього твору.

Проблема рецепції свідомості/пам'яті стала предметом розгляду літературознавців, філософів, педагогів. Такий інтерес пояснюється переглядом, а то й "перепрочитанням" літератури в зв'язку зі зміною естетичної та культурної парадигми, соціально-політичних та історичних подій, появи нових літературознавчих методологій тощо. Недостатньо визначеним є і змістове наповнення понять: "історична пам'ять", "історична свідомість", "культурна пам'ять", "національна пам'ять", "національна свідомість". Ще складніше це питання розв'язується в методиці ви-кладання літератури взагалі та конкретного типу уроку літератури, зокрема з вивчення, аналізу та інтерпретування художнього твору.

Актуальність статті зумовлена передусім необхідністю з'ясування методичних аспектів і стратегій щодо художньої рецепції історичної свідомості/пам'яті у форматі сучасного уроку літератури та залучення до активної співпраці різних типів читачів за конкретним художнім твором.

Мета статті — розроблення моделі сучасного уроку вивчення, аналізу та інтерпретування художнього твору, який сприятиме розвитку історичної свідомості/пам'яті у структурі духовності сучасної дитини-читача. Завданнями є: виявити особливості методики уроку літератури з вивчення, аналізу та інтерпретування художніх творів такого типу; запропонувати читачькі стратегії щодо осмислення творів із домінантою "історична свідомість/пам'ять".

Ступінь розробленості проблеми. Вагомими є дослідження даної проблеми філософами та істориками. Виділяються своєю ґрунтовністю докторські дослідження та монографії Віктора Жадька, де вперше досліджується історична пам'ять у системі духовності особистості (соціально-філософський аспект). У дисертації досліджено феномен історичної пам'яті в системі духовного світу сучасної людини. Характеризуються теоретико-методологічні засади дослідження історичної пам'яті й необхідність перегляду метафізичних основ теорії відповідно до нових соціокультурних і дискурсивних контекстів сьогодення й запропоновано

практичні рекомендації. Здійснена спроба наукової оцінки якості цього феномена в сучасних умовах; ви-значені головні суперечності, фактори та джерела формування історичної пам'яті в системі духовності людини; проаналізовано можливості цілеспрямованого впливу на цей процес засобами науки та освіти [4].

Дослідження Лідії Стародубцевої "Пам'ять і забуття в історії ідей: мнемонічна герменевтика культури" має особливу цінність для сучасної української філософської думки, у якій поширені спрощені соціально-політичні трактування проблеми "пам'ять і культура", пов'язані з ідеологією "манкуртства" — суспільства людей "без пам'яті", позбавлених історичних коренів. Справедлива думка про те, що культура, яка втратила пам'ять, перестає існувати, часто перетворюється на міфологеми або гасло. Взаємна підміна понять пам'яті й культури в пошуках утраченої національно-культурної ідентичності стає теоретичним обґрунтуванням консерватизму, базою ретроутопічних проєктів реставрації минулого. Якщо в епоху зламу тоталітаризму ідеологічні редуції були виправдані, то сьогодення вимагає глибшого філософського осмислення проблеми "пам'ять і культура" [5].

Саме тому змістова спрямованість пошуку нових підходів до осягання феномена історичної пам'яті є важливою і своєчасною для вирішення означених нами завдань.

Цінними є викладки в працях філософа В. О. Артюх щодо змістового наповнення визначених нами понять: "Історична пам'ять — це не той феномен, що спонтанно виникає та функціонує в масовій свідомості. Це те, що в першу чергу відображає позиції певного владного інтересу, що, у свою чергу, найбільш повно уособлюється державою" [1]. Ми погоджуємося із вченим, що матриця історичної пам'яті індивіда не повинна бути в постійному конфлікті, стані озлоблення до нації, яку вони представляють. Тут важливо зважити на тезу науковця під час аналізу художньої рецепції текстів: "Нація може вважати себе сформованою, коли у переважній більшості населення країни сформоване ототожнення з цією нацією в минулому, теперішньому й

майбутньому. Складовою такого ототожнення з цією однією нацією є і відповідна одна модель пам'яті, яка формує у свідомості окремої людини позитивне сприйняття цієї однієї нації. Зміст історичної пам'яті не може бути таким, що у якийсь спосіб заперечує існування нації у сьогоденні. І якщо реально існують протилежні факти, що створюють ситуацію суперечності, то пояснені вони повинні бути так, щоб цей момент суперечності зник або, навіть залишаючись протилежними, вони повинні бути знівельовані якимось іншим історичним контекстом. Як би там не було, але в цілому сама модель історичної пам'яті не повинна містити в собі нерозв'язних протиріч" [1].

Історична свідомість/пам'ять стали предметом дослідження літературознавців. Останнім часом з'явилася чимало дисертаційних досліджень із означеної проблеми. Наприклад, Галина Жуковська проблему історичної пам'яті розглядає у творчості Ліни Костенко в контексті філософсько-естетичних поглядів і як важливу частину художнього часопростору поетеси; Уляна Федорів, зосереджуючись на літературному каноні, розглядає його як феномен культурної пам'яті, його наявність забезпечить процес зовнішнього зберігання минулого задля реалізації культурного смислу пам'яті [6].

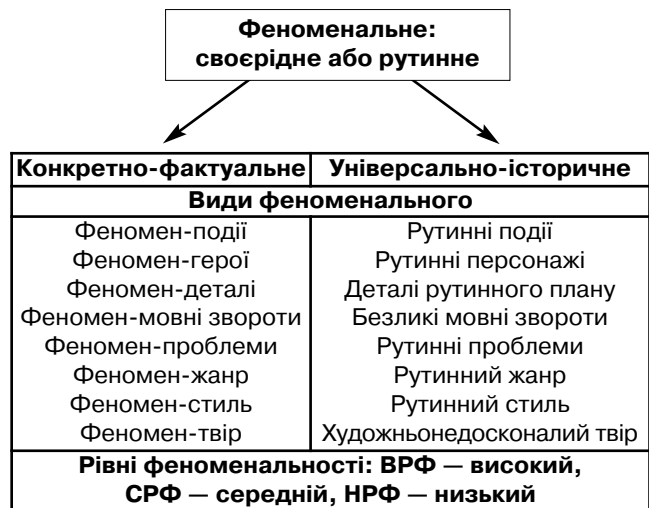
У методиці літератури дана проблема знайшла своє ґрунтовне висвітлення в колективній праці за редакцією проф. Ніли Волошиної "Ми є. Були. І будемо Ми! Виховання національної самосвідомості учнів засобами художньої літератури", де автори розкрили суть поняття "національна самосвідомість", подають форми і методи її формування в процесі родинного виховання, під час вивчення фольклорних традицій в українській літературі та аналізу спадщини митців, чия творчість не вивчалася в середніх загальноосвітніх навчальних закладах і вищій школі, а також у контексті зарубіжних літератур.

Домінанти духовного світу, притаманні ментальності українців, на народознавчо-літературному матеріалі розглядають науковці Сумщини у посібнику за редакцією проф. Лариси Горболіс, де акцент зроблено на аксіологічній складовій у розгляді текстів минулого й сучасного. Такий підхід допоможе учневі-читачу сформулювати життєві цінності як нащадкові орії, які возвеличували землю, шанували віру, прагнули гармонії у всьому [3].

Фундаментальністю позірно виділяється докторське дисертаційне дослідження Юрія Бондаренка (м. Ніжин), який вивчення української літератури в школі розглядає на філософсько-історичних засадах [2]. Для нас принципово важливими є декілька аспектів, які представлено науковцем, і які в тій чи іншій мірі допоможуть розв'язати поставлені завдання: проблема дефініції "історична свідомість", філософсько-історична кореляція видів і шляхів аналізу художнього твору та методика опрацювання текстів із мікро- й макроісторичною картиною світу [2, с. 11, с. 203, с. 281]. Цінним у науковій діяльності вченого є навчально-методичний посібник, який допоможе вчителю-практику твори І. Нечуя-Левицького, І. Франка, М. Коцюбинського, П. Загребельного, Л. Костенко, В. Стуса вивчати на філософсько-історичних засадах, формувати націозорієнтовану особистість українця.

Під час вивчення художніх творів у середніх навчальних закладах з домінантою літературного канону "свідомість/пам'ять" важливо для словесника й учня-читача запропонувати модель, яка допоможе усвідомити значиме, важливе, феноменальне та поодиноке, мізерне, рутинне тощо. Немаловажно, який тип уроку обрав учитель та якою буде архітектоніка комбінацій педагогічних ситуацій, які відповідатимуть різновидові заняття, змістові літературно-мистецького матеріалу, поставленій меті та ін.

Не можемо не погодитися з твердженням Ю. Бондаренка: "Дослідженню художньо-історичної картини найкраще допомагає хронотопний аналіз, який поєднується з іншими шляхами аналізу. Історичний хронотоп — це завершена часова та просторова художня картина конкретної доби, що окреслюється нами як "мікроісторія". Він максимально глибоко унаочнює механізми здійснення художньо-історичного мислення письменника. Змальований історичний світ постає перед школярами у зв'язках, вмотивованих внутрішньою логікою твору" [2, с. 232]. Під час вивчення, аналізу та інтерпретування творів на історичну проблематику необхідно зважати, що історичні факти, ідеї, роздуми, погляди, які відбиті в тексті, потребують дешифрування, розкодування учнем-читачем, де останній або приймає, або заперечує, запозичує чи відкидає стереотип історичного мислення письменника. Вступаючи в багатовекторний діалог під час дослідження тексту "з художньо вираженим феноменом історичності" (Ю. Бондаренко), забезпечимо формування здатності учня-читача до аналітичного засвоєння умовно змодельованої картини життя художником слова. Щоб такий процес був продуктивним, учителю літератури варто озброїти школярів розумінням "феноменального". Послугуючись дослідженням Ю. Бондаренка, запропонуємо адаптований варіант у форматі логіко-семіотичної моделі (ЛСМ) "Феноменальне":

Запропоноване запрацює, якщо вчителем будуть запропоновані такі завдання, які допоможуть зрозуміти підтекст художньо-історичного змісту образів, які в сукупності дадуть можливість читачеві або прийняти/заперечити погляд письменника, чи мати свої альтернативні погляди тощо. Також урахуємо запропоновану вченим диференціацію відібраних образних утворень за рівнями феноменальності: високий (ВРФ), середній (СРФ), низький (НРФ, рутинний). За таких умов частотність образних утворень дає можливість учневі-читачу визначитися щодо першорядності, важливості і значимості наявних історичних хронотопів, які дають можливість їм формувати своє власне ціннісне мислення, виявляти життєву позицію, ініціювати читачко-інтерпретаційні дії, виявляти рівень художньо-мистецької вартості літературного твору в цілому.

Уроки, де вивчаються художні твори історичного формату, можуть мати таку архітектоніку та моделі, детально про це автором написано в низці публікацій [6]:

1. Моделі вивчення, аналізу, інтерпретування художнього твору:

5—7 кл.: "подієвий":

"уривок ← факт → головна думка";

5—7 кл.: "сюжетний":
 "уривок ← **подія** → пафос";
5—7 кл.: "пообразний":
 "уривок ← **образ-характер** → ідея"; ...

8—9 кл.: "тематичний":
 "уривок ← **сукупність об'єктів (предмети, явища)** → ідея";

8—9 кл.: "проблемний":
 "уривки ← **актуальні сторони об'єкта** → ідея";

8—9 кл.: "проблемно-тематичний":
 "уривки ← **об'єкт як реальна дійсність і художнє втілення** → ідея"; ...

10—11 кл.: "композиційний — подієвий тип: подієво-хронологічний, подієво-ретроспективний, подієво-монтажний, подієво-розповідний":
 "сюжетні епізоди, система подій ← **особистість і конфлікт** → художній образ, ідея";

10—11 кл.: "композиційний — описовий тип:
 "ліричні компоненти (емоції, враження, почуття, думки) ← **особистість і конфлікт** → художній образ, ідея";

10—11 кл.: "жанрово-стильовий":
 "тематично-проблемні вияви зі стильовим контекстом ← **форма бачення й осмислення різноманітності світу** → художній образ, ідея".

2. Етапи ціннісно зорієнтованого сприйняття й осмислення тканини художнього твору (загальний алгоритм):	
5—7 класи	1. Підготовка до духовно-естетичного сприйняття твору. 2. Первинне читання художнього твору. 3. Словниково-термінологічна робота. 4. Повторне перечитування твору з коментарем. 5. Бесіда за змістом прочитаного. 6. Різні види й форми переказування. 7. Використання окремих елементів аналізу. 8. Контекстне сприйняття й прочитання твору (*біографічний, культурологічний контекст). 9. Підбиття підсумків осягнення змісту твору. 10. Творчі завдання (усні й письмові), виразне читання (розказування) творів (уривків) напам'ять.
8—9 класи	1. Підготовка до художнього сприйняття та осмислення твору. 2. Самостійне або/і колективне первинне читання художнього твору. 3. Словниково-термінологічна робота. 4. Евристична бесіда за змістом прочитаного. 5. Повторне прочитання з різними видами коментування, інтерпретування уривків твору. 6. Використання елементів аналізу художнього твору. 7. Підсумкове осмислення змісту і форми твору. 8. Контекстне осмислення, виявлення місця (ролі) художнього твору (автора) (літературознавчо-мистецький, аксіологічний, історико-літературний та ін. контекст). 9. Творчі усні та письмові роботи (завдання), майстерне читання (розказування) творів (уривків) напам'ять.
10—11 класи	1. Підготовка до аналітико-синтетичної роботи над текстом. 2. Самостійне (колективне) читання (коментування) художнього твору. 3. Обмін враженнями від первинного прочитання тексту. 4. Заповнення понятійно-термінологічного поля учня-читача. 5. Виконання аналітико-синтетичних дій учнем-читачем за текстом художнього твору. 6. Аналізування, інтерпретування, реінтерпретування, постінтерпретування художнього твору. 7. Контекстне особистісно-значиме прочитання твору, виявлення місця, ролі автора у вітчизняній і світовій культурі (філософсько-історичний, духовно-мистецький та ін. контекст). 8. Узагальнення та систематизація читацьких вражень, літературо-(філологіко)знавчих компетенцій, навиків старшокласників. 9. Літературно-мистецька діяльність читачів: дослідно-пошукові завдання, творчі (усні й письмові) роботи, художнє читання (розказування) текстів (уривків) напам'ять.

3. Слово-епілог словесника

3.1. Місце твору (творчості) письменника, його особи в читацькому житті людини.

3.2. Роль системи образів для розуміння змістів (сміслів) художнього твору (художній образ, образ-персонаж, — оповідач, — розповідач, — ліричний герой, образ автора, образ читача, образ-пейзаж, — інтер'єр, — екстер'єр).

Урахування викладеного вище дасть можливість як учневі-читачеві, так і вчителєві-словеснику вибудувати таку стратегію літературної освіти, де посередником є твори історіософського спрямування, яка допоможе кожному не тільки зрозуміти феномен культурної пам'яті/свідомості, а й забезпечить можливість мати власну аксіологічну модель життя, зайняти принципову громадянську позицію, жити і діяти з урахуванням минулого досвіду поколінь, щоб творити своє достойне майбутнє сьогодні.

Література

1. Артюх В. О. Зміст поняття історична пам'ять на тлі українських реалій / В. О. Артюх // Режим доступу : <http://web-cache.googleusercontent.com/search?q=cache:EDJ7LzC5WKJ:soippo.narod.ru>.

2. Бондаренко Ю. І. Теорія і практика навчання української літератури на філософсько-історичних засадах у старших класах загальноосвітньої школи: [монографія] / Ю. І. Бондаренко. — Ніжин: Вид-ництво НДУ ім. М. Гоголя, 2009. — 351 с.

3. Домінанти духовного світу українців: на-вчальний посібник: [упор.: Л. М. Горболіс, О. Р. Єременко]. — Суми: Університетська книга, 2010. — 300 с.

4. Жадько В. О. Історична пам'ять в розвитку духовності особистості (соціально-філософський аспект): [монографія] / В. О. Жадько. — К.: Ніка — Принт, 2006. — 480 с.

5. Стародубцева Л. В. Пам'ять і забуття в історії ідей: мнемонічна герменевтика культури: дис... д-ра філос. наук: 09.00.04 / Харківський національний ун-т ім. В. Н. Каразіна. — Х., 2003. — 477 с.

6. Шуляр В. І. Сучасний урок літератури: технологічні моделі: [навчальний посібник] / Василь Іванович Шуляр. — Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. — 136 с.

Василь Шуляр. Современный урок литературы и проблемы художественной рецепции сознания/памяти в методике средней школы

Автором статьи предложен возможный вариант модели современного урока изучения, анализа и интерпретирования художественного произведения, который будет способствовать развитию исторического сознания/памяти в структуре духовности современного ребенка-читателя.

Ключевые слова: историческая память; урок изучения, анализа и интерпретирования художественного произведения..

Current literature lesson problems and art reception of consciousness / memory in the methodics of secondary school

The author proposes a possible modern version of the model lesson study, analysis and interpretation of artistic works that will facilitate the development of historical consciousness / memory in the structure of modern child-reader.